

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	18/1	2024	75-96
----------------------------	------	------	-------

ESKİ ANADOLU'DA ÇOK PARÇALI SİYASİ YÖNETİMDEN MERKEZİ DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİ

Tuğçe HORUNLU*

Makale Bilgisi

Başvuru: 08 Mayıs 2024

Kabul: 31 Mayıs 2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: May 08, 2024

Accepted: May 31, 2024

Öz

Eski Anadolu toprakları tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, bulunduğu stratejik konum itibarıyla her dönem çağdaşlarıyla bağlantı kurmak durumunda kalmıştır. Bu bağlantıların savaşçıl ve barışçıl iki başat örneği olan Akad ve sonrasında Asur faaliyetleri farklı perspektifler sunmuş olsa da süreç sonuçta daima bir mücadeleye çıkmıştır. Akad ticaretinin askeri harekâta dönüşmesi, Anadolu yöneticilerinin zihinde uzun zaman yerini korumuştur. Geçmişte yaşananların izleri hafızalarda yerini korurken, zaten mevcut siyasi çekişmelerin barışçıl ortamlarda bile eksik olmadığı Anadolu topraklarında yeni endişeler belirlemiştir. Benzer sorunların kervan güzergâhlarına yansımaları, ticari faaliyetleri de sekteye uğratacağı için, Asurlu tüccarların faaliyetleri hususunda tetikte olan yerel yöneticilerin, yönetim anlayışının da merkezileşmesine zemin hazırlamıştır. Anadolu krallıkları Mezopotamya merkezli tehditlerden çekinirken, asıl hamle Pithana ve oğlu Anitta tarafından yani kendi içlerinden gelmiştir. Babasının başlattığı hareket Anitta'nın başarılı askeri ataklarıyla bir adım öteye taşınmış ve ileride Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun krallarına feyz olacak bir geleneğin fitilini ateşlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Mezopotamya, Merkezi yönetim, Anitta.

* Dr., t.horunlu@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5821-8104.

The Transition Process from Fragmented Political Governance to Centralized State in Ancient Anatolia

Abstract

The ancient Anatolian lands have hosted many civilizations throughout history, and due to their strategic location, they have had to establish connections with their contemporaries in every period. Akkadian and later Assyrian activities, although the two dominant examples of these connections, warrior and peaceful, offered different perspectives, the process always resulted in a struggle. The transformation of Akkadian trade into military operations remained in the minds of Anatolian rulers for a long time. While the traces of what happened in the past remain in memory, new concerns have emerged in Anatolian lands, where existing political conflicts are not absent even in peaceful environments. Since the reflection of similar problems on caravan routes would also disrupt commercial activities, it paved the way for the centralization of the management approach of local administrators, who were alert about the activities of Assyrian merchants. While the Anatolian kingdoms were afraid of threats based in Mesopotamia, the real move came from within themselves, that is, by Pithana and his son Anitta. The movement initiated by her father was taken one-step further with Anitta's successful military attacks and ignited a tradition that would later inspire the kings of a powerful empire in Anatolia.

Keywords: *Anatolia, Mesopotamia, Central administration, Anitta.*

Giriş

Eski Anadolu coğrafyasının siyasi yapısına veya yönetim anlayışına dair ilk yazılı kaynaklar Mezopotamya kökenlidir. Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarına ait kentleşme ile ilgili arkeolojik verilerin haricinde, Sumer ve Akad krallarının Anadolu toprakları üzerine olan stratejik anlayışlarını yansıtan çivi yazılı tabletler, Anadolu'daki en erken siyasi yapılanmaya dair somut bilgiler verirler. Anadolu'nun Eskiçağ tarihinde "Protohistorik Dönem" olarak adlandırılan bu zaman diliminde çok sayıda irili ufaklı kent devletinin olduğu karmaşık bir siyasi manzara mevcuttur. Henüz merkezi bir idari yapının ortaya çıkmadığı Mezopotamya coğrafyasındaki durum da Anadolu'dakinden farklı değildir. Ancak site-kent devleti aşamasına daha erken çağlarda ulaşan Mezopotamya medeniyetleri bilhassa yazının kullanımı ile mevcut siyasi yapı hakkında daha net bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda Anadolu coğrafyası üzerinde de idari yapıya dair nispeten yorumlar yapılabilmektedir.

Anadolu'nun protohistoryası ile ilgili en erken bilgiler MÖ 2500'lere kadar uzanmaktadır. Bu konuda ilk belge bir Sumer kent devleti olan Adap şehri beyi *Anne-mundu*'ya aittir. Güney Mezopotamya'nın büyük ölçüde sulak-bataklık, ağaçsız ve taşsız bir coğrafyada ortaya çıkan kent devletleri yöneticileri, özellikle inşaat çalışmalarında Anadolu ile sıkı münasebetler kurmak zorundaydı. Bu vesileyle *Anne-mundu* Mezopotamya'da şiddetle ihtiyaç duyulan ağaç ve taşı Amanos Dağları'ndan getirdiğini ifade etmiştir:

“Nintu'ya..., Elam'in, Marhasi'nin, Gutium'un,
Subartu'nun, Amurru'nun, Sutium'un “beyleri, Sedir Dağı
beyi, Eanna'nın Dağı'ndaki ...”¹

Şüphesiz *Anne-mundu*'nun ifade ettiği yerler dağlık ve ormanlık bölgelerdi. KUR GİŞERİN-NN(A)² şekliyle geçen Amanos veya Sedir Dağları olarak bilinen dağlar, Toros Dağları'nın en güney ucu yani Hatay'ın Suriye sınırındaki coğrafya ile örtüşüyordu.³ Adap beyinin bu ifadelerinden aynı zamanda söz konusu bölgelerde bir bey tarafından yönetilen müstakil krallıklar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu idari anlayış ve ilgili krallıklar hakkında detaylı bilgiler edinmek mümkün değildir.

Anadolu'daki bu müstakil yapılar ile ilgili daha net bilgileri ise yine Mezopotamya kaynaklı belgelerden öğrenmekteyiz. MÖ 2350'lerde *Agade* merkezli bir devlet kuran ve sonradan güçlü ordusu ve askeri seferleri ile tarihteki ilk imparatorluğun kurucusu olarak kabul edilen *Sargon*'a (MÖ 2334-2279) ve torunu *Naram-Sin*'e (MÖ 2254-2218) ithaf edilen metinler, bu konuda daha net bilgiler vermektedir. Kendi yaşadıkları dönemden çok daha sonraları yazılan ve *Şar tamhari* (savaşın kralı) adı verilen bu metinler üç farklı yerde bulunmuş ve üç farklı dilde yazılmışlardır.⁴ Ana tema *Sargon*'un ve *Naram-Sin*'in Anadolu'ya ve özellikle İç Anadolu bölgesini ve Acemhöyük ile lokalize edilen *Puruşhanda* kentini hedef alan askeri seferleridir. Hikâye tarzında anlatılan metinlerden Akad ordularının büyük bir başarı elde ettiği kayıtlıdır. Metne göre *Sargon*'un bu seferi yapmasının

¹ Goetze, Albert., *Kleinasien*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, (München, 1957): 64.; L.Gürkan Gökçek.-Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi* (İstanbul, 2019): 69.

² Hans-Gustav Guterbock. 1934: “Die historische Tradition und Ihre Literarische Gestaltung bei Babylonien Und Hethitern bis 1200”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete* 42/1-4, (Berlin und Leipzig, Walter De Gruyter/Co), 1-91.42.

³ Antik kaynaklarda Amanos Dağları ve coğrafi konumu ile ayrıca bkz. Gülcan Şaroğlu, “Antik Kaynaklarda Amanos ve Kasion Dağı” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5 sayı:9 (2013): 60.

⁴ Mısır Tel-el Amarna'da Akadca, Babil'de ele geçen Babilce ve Hattuşâş'da ele geçen Hititçedir. Ayrıca *Sargon*'dan yaklaşık 400 yıl sonrasına tarihlenen bir Kültepe metninde de aynı konu işlenmiştir. (Bkz. Salih Çeçen. “Akad İmparatorluğu” Ed. L. G. Gökçek- E. Yıldırım- O. Pekşen, *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. 33-50. İstanbul, 2020.

nedeni *Puruşhanda* kralı *Nur-Daggal*'ın Akadlı tüccarlara sıkıntı çıkarması ve söz konusu tüccarların *Sargon*'dan yardım istemeleridir. *Sargon*, *Puruşhanda* üzerine yürümüş ve şehir surlarını yıkarak şehri ele geçirmiştir. Metinde ayrıca *Nur-Daggal*'ın *Sargon*'un huzuruna getirilmesi ve *Puruşhanda* kralının merhamet dilemesi konu edilmiştir.⁵ Metinlerden Hititçe olan versiyonu Anadolu'nun bu dönemi ile ilgili bilgilerin verilmesi açısından önemlidir. Çünkü, metinde pek çok şehir devletinin ismi, kral adları ile birlikte verilmektedir. Adı geçen krallıklar *Hatti* kralı *Pampa* liderliğinde bir araya gelerek *Sargon* zamanında kaybedilen toprakları geri almak için bir mücadele başlatmıştır. Naram-Sin'e göre Anadolu 17 kral Söz konusu kentlerin ve kralların isimleri şu şekilde zikredilmiştir:

“... *Guşua* kralı *Anmanaliu*, *Pakki* kralı *Bumanailu*, *Ullama* kralı *Lapanailu*, Kralı ... *Inmipailu*, *Hatti* kralı *Pampa*, *Kaniş* kralı *Zipani*, ...kralı *Nur-Dagan*, *Amurru* kralı *Huwaruwaş*, *Paraşi* kralı *Tişenki*, *Armanu* kralı *Mudakina*, *Sedir dağları kralı İşgippu*, *Larak* kralı, *Ur-Larak*, *Nikku* kralı *Ur-Banda*, *Turki* kralı *İlşu-Nail*, *Kursaura* kralı, *Tişbinki*...”⁶

Sargon'un Anadolu'ya yapmış olduğu seferleri anlatan bu serinin en son halkası olan ve *Ah-Şallim* adlı Asurlu tüccarın arşivinde ele geçen Kültepe Metni de bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Metinde *Sargon*'un büyük başarıları efsanevi bir şekilde anlatılırken yine bazı yer adları zikredilmiştir:

“ *Tukri* kralını bir posta sardım. *Huturalılar*'ın sanki onların babası gibi ... *Kıralılar*'ın başlarını bir sıyrımla bağladım. Diğer taraftan *Kanişliler*'in *sutuhhum*'unu serbest bıraktım. *Hattumlular*'ın *kafalarının ortasını traş ettim*. *Luhumlular*'ın .. onların *sutuhhum*'unu gönderdim. ...”⁷

Metinlerde geçen yer adlarının bir kısmı ise sonraki dönemlerde kısmen değişerek yaşamış şehir adlarıdır. Yalnız söz konusu kentlerin *Kaniş* (Kültepe) haricinde olanların günümüzde tam olarak lokalizasyonu yapılmış değildir. Bunlardan *Amurru* Kuzey Suriye'de, *Sedir Dağları* olarak geçen yer

⁵ Salih Çeçen. “Akad İmparatorluğu”, ed. L.G. Gökçek-E.Yıldırım-O. Pekşen, *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. 33-50. İstanbul, 2020. ve Turgut Yiğit, “Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40/3-4. (2000):13-28.

⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*. (Bursa 2020): 65.

⁷ Cahit Günbattı, “Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum* 3/1 (1997): 265.

ise yukarıda bahsi olduğu üzere Amanos Dağlarıdır. *Kursaura* da sonraki dönemlerdeki *Garsaura* (Aksaray) olduğu kabul edilmektedir.⁸ *Hatti/Hattum* kentinin ise lokalizasyonu açısından değerlendirildiğinde bugünkü *Hattuş* (Boğazköy) olması kuvvetle muhtemeldir.⁹ Nitekim burası Koloni Çağı belgelerinde önemli bir Asur kolonisi olarak kayıtlara geçecektir.

Sonuçta *Šar-tamhari* metinlerinden Anadolu'da Akadlılar zamanında çok parçalı bir siyasi yapı olduğu anlaşılmaktadır. Etrafı surlarla çevrili irili ufaklı bu kent devletlerin orduları vardı ve kendi aralarında ittifak kurabiliyorlardı. *Sargon*'un askeri seferlerinden önce bu kentler arasında bir hegemonya mücadelesi olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak görünen o ki, dışardan gelen bir tehlikeye karşı aralarında bir birlik kuracak kadar organize olabiliyorlardı. Bu organizasyonun sadece askeri olarak değil ticari olarak da kurulduğu anlaşılmaktadır. Akadlıların Mezopotamya'da gerçekleştirdikleri merkezi anlayışın veya siyasi bütünlüğün Anadolu'ya ne kadar yansıdığı veya Akad egemenliğinin Anadolu'da ne kadar etkili olduğu hususunda net bilgiler vermek mümkün değildir. Ancak merkezi yönetime veya siyasi vahdete giden sürece dair dikkat çekilmesi gereken nokta, Akad ordularına karşı koyulan mukavemette *Hatti* kentinin ve kralının liderlik etmiş olmasıdır. Akadlılar döneminde *Hatti* kentinin diğer kentlere nazaran ne gibi bir özelliği olduğunu bilmesek de bu kentin en azından adı geçen kentler arasında en güçlü olduğu düşünülebilir. Fakat daha da önemlisi bu kent, Akad istilasından asırlar sonra ortaya çıkacak bir imparatorluğun başkenti olacaktır.

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı: Güçlü Krallıklar (MÖ 2000-1720)

Anadolu'daki parçalı siyasi yapı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da devam etmiştir. Bu zamanda Anadolu'da, kent devletleri arasında kısmen ön plana çıkan krallık *Kaniş* şehri iken Asur, Kuzey Mezopotamya'da kısa bir gelecekte merkezi bir devletin başkentliğini yapacak bir şehir krallığı konumundaydı. Mezopotamya coğrafyası bu zamanda daha ziyade Amurrulu topluluklar tarafından doldurulmuş ve hemen her şehrin yönetimi Amurrulu krallar tarafından sağlanmaktaydı. Anadolu'da ise, Hattiler, Hurriler, Luviler ve Hititler gibi kavimler yaşamaktaydı.

⁸ Turgut Yiğit, "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", 23.

⁹ Akadca kaynaklarda *māt Hatti* olarak geçen kelime aynı zamanda şehri de temsil etmekte olup, *Hattušaš* olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde Hurrice metinlerde şehrin adı *Hattuhi* şeklinde ifade edilmektedir (Bkz. Savaş Özkan Savaş, Hattuša" Adı Üzerine, *III. Hititoloji Kongresi, Eylül* (Çorum1996): 505-513.

Kabaca Mezopotamya'da Yeni Sumer Çağı'nın son bulmasından sonra şahsi mülkiyet anlayışın gelişmesinin bir sonucu olarak değerlendirilen Asur Ticaret Kolonileri Çağı, MÖ 2000'li yılların başında ağırlıklı olarak Asurlu tüccarların kervan ticareti ile başlamış ve giderek sistemli bir hale dönüşmüştü. Merkezi *Kaniş* ile *Asur* olan bu uluslararası ticaretin ana emtiası ise tunç madenin yapılmasında elzem olan kalay ve Mezopotamya'nın çeşitli şehirlerinde dokunan kumaşlar idi. Kalay madeninden fakir coğrafyaların, bu ihtiyacı karşılayacak arayışlara girmesi, sınırları aşan ticari faaliyetlere öncülük etmesini beraberinde getirmiştir.¹⁰ Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası arasında tamamen ticari olan bu münasebetlerin gereği olarak, Asurlu tüccarlar Anadolu'nun pek çok kentinde *karum* ve *wabartum*'ları ile anılan koloniler kurmuştu. Anadolu'daki bu ticari süreç 250 yıldan fazla sürmüştü.¹¹ Söz konusu dönemde ekonominin önemli noktasını oluşturan ve sınırları aşan bu faaliyetler, ticaret ağının her iki tarafı içinde mümkün olduğunca sorunsuz bir şekilde sürdürülmesini gerektirirdi.

Asur kolonisi bulunan şehirler aynı zamanda bir krallığın merkeziydi. Buna ilaveten bir koloninin olup olmadığı bilinmeyen ancak kral (*rubā'um*) veya kraliçesinden (*rubātum*) bahsedilen on beş kadar yer daha bilinmektedir. Tabletlerde geçen yer isimlerinden bazıları ise "ülke" (*mātum*) olarak tanımlanmaktadır.¹² Tabletlerde şimdiye kadar kırk kadar Asur kolonisinin ismi geçmektedir.

Kültepe'de yapılan ve 1893 yılında başlayan, ancak 1948 senesinde Tahsin Özgüç ile düzenli ve bilimsel hale getirilen arkeolojik araştırmalar neticesinde¹³ ele geçen 25.000 civarında Eski Asur lehçesinde yazılmış tabletler, söz konusu dönem ile ilgili başta iktisadi-ticari olmak üzere sosyal ve kısmen siyasi hayata dair pek çok önemli bilgi içermektedir.¹⁴ Tabletlerin

¹⁰ Kristian Kristiansen, "The Rise of Bronze Age Peripheries and the Expansion of International Trade 1950 – 1100 BC.", (ed. Kristiansen, K.-Lindkvist, T.-Myrdal, J.), *Trade and Civilisation Economic Networks and Cultural Ties, from Prehistory to the Early Modern Era*, (Cambridge University Press, 2018):108.

¹¹ L.Gürkan Gökçek, "Uşur-şa-İstar Arşivini Tarihlendirme Meselesi", (ed. İ. Albayrak, L.G. Gökçek, N. Yıldırım, K. Toptaş), *Prof. Dr. Salih Çeçen'e Armağan*, (Ankara 202)3:59.

¹² Belgelerde geçen yer adları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Cahit Günbattı, *Kültepe Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 42-43.

¹³ Kültepe'de yapılan arkeolojik kazı raporlarının içerikleri hakkında kısa bilgi için bkz. Hasan Ali Şahin, *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (MÖ 1975-1725)*, (Kayseri, 2004), 4.; Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 32.

¹⁴ Emin Bilgiç, "Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları", *Belleten* 11/44, (1947):589.

büyük çoğunluğu *kārum* olarak adlandırılan Aşağı şehrin II. tabakasında ve az bir kısmı da Ib olarak adlandırılan tabakada ele geçmiştir.¹⁵ Tabletler üzerinde süregelen araştırmalar neticesinde söz konusu dönemde Mezopotamya ile Anadolu arasındaki münasebetlerin tamamen barışçıl olduğu ancak Anadolu'daki kent devletleri arasında zaman zaman bir hegemonya mücadelesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Anadolu ve Mezopotamya arasındaki bu uluslararası ticaretin kilit unsuru olan yollar ve pazarlar, irili ufaklı kent devletlerin üzerinde kontrolünü sağlamak adına mücadele verdiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde kentlerin sıklıkla kesintilere/yıkımlara uğradığı, ticari merkezlerin en önemlisi olan *Kaniš* kentinin de bu mücadelelerden nasibini aldığı bilinmektedir.¹⁷

Kültepe Tabletleri arasında doğrudan siyasi hayata dair bilgi veren belgelerin sayısı son derece azdır. Çoğunluğu II. tabakadan ele geçen tüccarlara ait arşivlerde yalnızca satır aralarında bazı isyan veya karışıklıklara değinilmişse de konuyu genel manada değerlendirecek bilgilere sahip değiliz. Ancak Asurlu tüccarların zaman zaman yerel beyler veya yetkililerle olan bazı sıkıntılarını dile getirdikleri belgelerden veya çeşitli vergilerden imtina etmek için başvurdukları yollardan ötürü karşılaştıkları zor durumlardan veya yaptırımlardan, Anadolu'da yerel idarelerin Asurlu tüccarlar üzerinde bir hayli etkili oldukları görülmektedir.¹⁸ Ayrıca Asurlu tüccarların yerel krallıklarla ticaretin devamı için bazı antlaşmalar yaptıklarında dair belgeler elimizde mevcuttur.¹⁹ Dolayısıyla Asurlu tüccarların Anadolu'da tamamen ticari amaçlarla olduğu ve buradaki yerel krallıklara vergilerini vermek suretiyle ticaretlerini devam ettirdikleri anlaşılmakta ve bu açıdan bakıldığında Anadolu'da mevcut siyasi otoritenin dağınık haldeki şehir devletleri ile sağlandığı görülmektedir.

¹⁵ Kültepe'nin stratigrafisi ile ilgili olarak bkz. Tahsin Özgüç, *Kültepe/Neša*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005):12.

¹⁶ Hüseyin Sever – Salih Çeçen, “Kültepe II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasi Tarihi ile İlgili Yeni Gelişmeler”, *XI. T.T. Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 1994):201.

¹⁷ Robert Ghazaryan, “Administrative and Political System and Economy of The Kingdom of Kanesh”, *Bulletin of the Institute of Oriental Studies*, December-2, (2022):14.

¹⁸ Salih Çeçen – L.G. Gökçek, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Yerel Sarayların Tüccarların Mallarına El Koyması Durumu ve Yerel Yetkili Uşanalum”, *OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi*, 3/2 Eylül, (2021):535.

¹⁹ Asurlu tüccarların yerel krallarla ilgili antlaşma metinleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Jasper Eidem, “An Old Assyrian Treaty From Tell Leilan”, *Melanges P. Garelli Ed. Recherche sur les civilisations içinde ed. D. Charpin- F.Joannes*, (Paris, 1991):185. ; Salih Çeçen – Karl Hecker, “inam ati-ka eblum Zu Einem Neunen Yext zum Wegerecht in der Kültepe-Zeit”, *AOAT 240, Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85.Geburstag am 19.Juni 1993*, (1995):31. ; Cahit Günbattı, “Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni”, *Belleten*, C. LXIX/256, (2005):759.

Anadolu ile Asur arasında gerçekleştirilen ticaretin en dikkat çekici özelliklerinden biri de kalıcı bir faaliyet olmasıydı.²⁰ Ticarete istikrar ve kalıcılık ilk etapta, ekonominin devamlılığı hususunda aranan bir özellik olsa da değişen şartlar bu durumun kimi zaman bir tehdit olarak algılanmasına zemin hazırlamış olabilir.

Anadolu topraklarındaki değişken siyasi manzara içerisinde, kent devletlerinin zaman zaman ittifaklar kurarak güç birliği yaptığı bir rekabet ortamından söz etmek mümkündür. Bu hususta, Kültepe'den bir metinde yer alan ifadeler dikkat çekmektedir.

"... Amkuwa'nın adamı... Şinahuttum prensi, Arnkuwa'nın adamı ve Kapitra'nın adamı ortak davada birleştiler ve Hattuša'ya karşı isyan ettiler...Kaniš'in adamlarına..."

Bu kısa metinde adı geçen yerlerin yöneticileri, kendilerinden daha güçlü bir otoriteye karşı koymak adına eyleme geçmiş olmaları ve Hattuša'ya isyan için birleşmiş olabilecekleri ileri sürülmüştür.²¹

II. tabaka belgeleri genel olarak değerlendirildiğinde küçük şehir devletlerinin varlığı yanında güçlü ve büyük şehir devletleri olarak, Kaniš Krallığı haricinde, bir *rubā'um rabī'um* tarafından yönetilen ve genellikle Acemhöyük ile lokalize edilen²² *Purušhattum* Krallığı ile tüccarların sıklıkla uğradıkları önemli bir ticaret merkezine sahip olduğu anlaşılan ve son yıllarda yapılan araştırmalarla Büklükale ile eşleştirilen²³ *Wahšušana* Krallığı örnek olarak gösterilebilir.²⁴ Zira bu iki yerleşme Anadolu'da kervan ticaretinin asıl eksenini oluşturmakta ve çok sayıda metinde kervanların bu iki merkez arasındaki *Wahšana*, *Neneša*, *Şalatuwar* ve *Ulama* gibi diğer küçük şehirlere uğradıkları kaydedilmektedir.²⁵ *Purušhattum* ve *Wahšušana* gibi hatırı sayılır krallıkları yanında Kayseri-Karahöyük ile bir tutulan *Kuşşara*, Andırın civarında aranması gereken *Mama*, Kaniš Krallığı'nın güneyinde tahmin edilen

²⁰ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu yaklaşık MÖ 3000-300 Cilt I.*, (İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları 2017), 121.

²¹ Turgut Yiğit, "Şanahuita and Some Observations on the Early Period of the Hittite Kingdom", *6th International Congress of Hittitology, Rome*, (İtalya, 2008), 829-830.

²² Günbattı, *Kültepe Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler*, 42.

²³ Gojko Barjamović, Sites, Routes and Historical Geography in Central Anatolia.", (ed. I. Singer), *In ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*, (Tel Aviv, 2010), 18.

²⁴ Hüseyin Sever – Salih Çeçen, "Kültepe II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasi Tarihi ile İlgili Yeni Gelişmeler", 201.

²⁵ Cahit Günbattı, "Kültepe'den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin", *Archivum Anatolicum* 5/2, (2002):79.

Hahhum ve *Hurama*, Elbistan-Karahöyük ile lokalize edilen *Luhuzatia*, Gürün civarında olduğu tahmin edilen *Tegarama*, Alishar ile bir tutulan *Amkuwa*, yine yerleri tespit edilemeyen fakat Gürün, Çetinkaya, Ulaş, Şarkışla ve Gemerek arasında yayılan atlarıyla ünlü *Uzunyayla* bölgesinde aranan *Harsamna* ve biri Anadolu'nun kuzeyinde diğeri güneyinde olmak üzere, iki farklı *Zalpa* Krallığı gibi ağırlıklı olarak Anadolu'nun iç kesimleri, Anadolu ile Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya arasında kurulan pek çok güçlü krallığın varlığı hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibiyiz.²⁶

Anadolu'nun siyasi hayatına dair en somut belgeler ise *Karum Ib* dönemine tarihlendirilmektedir. Sınırlı sayıdaki bu belgelerden en tanındık olanı Kemal Balkan tarafından yayımlanan *Mama* kralı *Anum-Hirbi*'nin *Kaniş* kralı *Waršama*'ya göndermiş olduğu mektuptur. Mektup, *Waršama*'nın daha önce yazmış olduğu mektubun cevabıdır. Tamamen politik içerikli bu belge, Anadolu'daki siyasi yapıyı genel hatlarıyla ortaya koyabilmektedir. İki krallığın ortak sınırlardaki anlaşmazlıklara son verilmesi, yeni bir antlaşma yapılması, hudutların ve kervan güzergahlarının açılması ve yemin edilmesi gibi konuların ele alındığı belgeden, Anadolu'da çok sayıda yerel krallığın olduğu ve bunlardan bazılarının *rubu'um rabi'um* (büyük kral) unvanıyla yönetildiği bunun yanında bazı küçük şehirlerin de olduğu ve bunların büyük krallıklara bağlı oldukları ve krallıklar arasında zaman zaman olan mücadelelerde bazı görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır:

“... *Sen bana mektup gönderdin ve (bu mektubunda) dedin ki: kölem Taişamalı'yi ben teskin edeceğim. Fakat sen kölen Sibuhalı'yı teskin ediyor musun? Mademki Taişama'lı benim köpeğindir, ne için başka krallarla münakaşa ediyor? Benim köpeğim Sibuha'lı diğer krallarla münakaşa ediyor mu? Taişama'lı bir ruba'u bizim aramızda üçüncü bir ruba'u olmalı mı? ...*”

Esasen mektup *Mama* kralı *Anum-Hirbi*'nin *Kaniş*'e uzanan kervan yolunu kapatması üzerine yazılmıştır. Mektuptan anlaşıldığına göre *Anum-Hirbi*, *Waršama*'nın yemin edilmesi önerisini daha önce yapılan yemini işaret ederek gerekli görmemiş ve yolu serbest bırakmıştır:

²⁶ Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup*, (Ankara, 1957), 62.; Şahin, *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (MÖ 1975-1725)*, 20.; Gojko Barjamoviç, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, The Carsten Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies University of Copenhagen, (Museum Tusulanum Press, 2011), 59-60.

“... Bugün sen bana mektup yazıyorsun ve şöyle diyorsun: Ne için yolu benim için serbest bırakmıyorsun? Yolu, senin için serbest hale getireyim (getireceğim). Sen bana bir mektup gönderdin ve şöyle dedin: yemin edelim. Önceki yemin kâfi değil mi? ...”²⁷

Mektubun tam olarak hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir. Ancak Kaniş kralı *İnar* ve oğlu *Waršama*'nın bu zamanda Asur'da hatırı sayılır bir devlet kuran ve yayılmacı bir politik anlayış güden *I. Şamši-Adad* ile çağdaş oldukları tahmin edilmektedir. *Anum-Hirbi* ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Fakat bu ismin Hurrice olduğu bilinmekte, dolayısıyla bölgede yaşayan halkın Hurriler olduğu düşünülmektedir.²⁸

Diğer taraftan mektupta *Anum-Hirbi*'nin yolu ne için kapattığı açık değildir. Kervanların geçişi ve doğal olarak ticaretin devamının esas kılınması elbette her iki taraf için de önemliydi. Her ne kadar *Mama* Krallığı'nın tam olarak yerini bilmesek de bu şehrin dağlık bir bölgede ve hem Kaniş'e hem de yukarıda bahsi geçtiği üzere Tuz Gölü'nün güneyinde *Purušhattum*'a (Acemhöyük) uzanan stratejik bir bölgede olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Elbette *Waršama*'nın talebi çok önemliydi ama *Anum-Hirbi*'nin bu engeli neden koyduğu ve sonrasında neden koşulsuz yolu açtığı açık değildir. Anadolu'nun siyasi tarihi ile ilgili doğrudan bilgi veren bir diğer belge yine Ib tabakasına tarihlenen Kt 2001/k 217 numaralı tablettir. Belge, *Harsamna* kralına -daha önce *Hurmeli*'nin Asur'a gönderdiği mektuba cevaben- Asur şehrinin elçileri tarafından yazılmış bir mektuptur.³⁰ Mektubun konusu *Anum-hirbi*'nin yazdığı mektupta da görüleceği üzere yine kervan yolunun kapatılması üzerine ele alınmıştır. Mektupta, komşu olan *Harsamna* şehri ile *Zalpa* şehri arasında gerçekleşen bir savaşta Asur kralının *Zalpa* şehrine yardım etmesinden ötürü *Harsamna* kralının yolu Asur kervanlarına kapattığı görülmektedir. Asur şehir elçilerinin, ticaretin devamını sağlamak veya ilişkilerin düzeltilmesi için bir çaba sarf ettikleri görülmektedir. Mektubun önemi daha ziyade Anadolu ile Mezopotamya arasındaki siyasi münasebetlerin seyri veya Anadolu'daki krallıkların gücü veya statüsü konusunda somut bir bilgi vermesi noktasında

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup*, 8.

²⁸ Gökçek ve Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, 90.

²⁹ L.Gürkan Gökçek, “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs (Kahramanmaraş, 2004): 312-313.

³⁰ İlgili belge Cahit Günbattı tarafından kitap haline getirilmiştir (Bkz. Cahit Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

önem arz etmektedir. Buna göre Mezopotamya’da *Şamši-Adad* ile kurulan merkezi ve güçlü bir devlet olan Eski Asur Krallığı’nın, Anadolu’daki krallıklara karşı siyasal bir baskı kuramadığı hatta bu krallıklardan bazılarının *Harsamna* örneğinde görüleceği üzere eşit statüde olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Asurlu elçiler ve hatta Asur kralı *Harsamna* kralını “büyük kral” olarak tanımlamaktadır.

Anlaşıldığına göre, *Zalpa* Krallığı ile *Harsamna* Krallığı savaş halinde iken Asur kralı *Şamši-Adad* (MÖ 1808-1776), *Zalpa* Krallığı’nı asker göndermek suretiyle desteklemiş ve bunun üzerine *Harsamna* kralı *Hurmeli* Asur kervanlarına yolu kapatmıştı. *Şamši-Adad*’ın ölümünden sonra Asur tahtına oğlu *İşme-Dagan* (MÖ 1775-1761³¹) tahta geçmiş ancak bir süre daha *Harsamna* ile ilişkiler düzelmemişti. Elçiler mektupta, Asur kralı *Şamši-Adad*’ı *Zalpa* kralına yardım etmekten vazgeçirmek için defalarca kralın huzuruna çıkarak büyük kral *Hurmeli* ile kötü olmamaları için yalvardıklarını, büyük çaba sarf ettiklerini söylemektedirler. Ancak bütün bu uğraşlara rağmen *Şamši-Adad*’ı ikna etmeyi başaramamışlardı:

“..... *Beyimiz Güneş (Hurmeli) bize bir mektup gönderdi ve sen (ayrıca) bize elçilerin Hazalam ve Hudurla’yı gönderdin ve bize yolları kapamandan dolayı büyük bir üzüntü içinde olduğunu bildirdin. Mektubun buraya ulaşmadan önce beyimiz, kral Şamši-Adad öldü. Oğlu İşme-Dagan babasının tahtına oturduğu güne kadar biz elçilerimizi göndermedik ve (bu arada) sen buraya şöyle yazdın: ‘Beyiniz (Şamši-Adad) Zalpalı’ya (Zalpa kralına) asker verdiğinde, siz niçin ayaklarına kapanmadınız ve onu Zalpalı’ya asker vermekten alıkoymadınız?’ Beyimiz Güneş bu konuyu buraya yazmadan önce, biz burada ihmalkâr davranmadık. Tekrar tekrar beyimizin ayaklarına kapandık (ve) şöyle dedik: ‘Vazgeç! Zalpalı’ya asker verme ve (bu yüzden) kardeşin büyük kral Harsamna’lı (Hurmeli) ile kötü olma!’ Bu dileği(mizi) beyimize sunduk ve ayaklarına kapandık, fakat O şöyle dedi: ‘Siz tüccarlar benim mi kölelerimsiniz yoksa Harsamnalı’nın mı kölelerisiniz? Elbette (gerektiğinde) silahı çekip arkamdan geleceksiniz! Siz ticaretle (meşgul) tüccarlarsınız, elinizden geldiği kadar (iş) seyahatlerine çıkın! Biz yüce kralların arasına siz niçin giriyorsunuz?’³¹*

³¹ Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli’ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, 18.

Mektup, elçilerin *Hurmeli*'yi ikna etme ve iki kral arasında arayı bulma çabalarını gösteren ifadelerle devam etmekte ve son olarak *Hurmeli*'ye yüz parça kaliteli kumaşın hediye edilmesiyle son bulmaktadır.

Hurmeli'nin veya *Anum-Hirbi*'nin saltanatı esnasında Kaniş'de kimin kral olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca *Hurmeli* adının aynı zamanda *Mama* ve *Kaniş Krallığı*'nda da ismi geçmektedir.³² Veenhof, bir *iqqāti* belgesi³³ olan Kt. n/k 32'den hareketle *Hurmeli*'nin *İnar*'dan önceki kral olduğu görüşündedir ve *Kaniş* krallarını *Hurmeli*, *Harpatiwa*², *İnar*, *Waršama*, *Pithana*, *Anitta* ve *Zuzu* olarak belirtmektedir. Ancak bu ismin *Harsamna* kralı *Hurmeli* ile aynı şahıs olup olmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir.³⁴

Harsamna'nın lokalizasyonu ile ilgili olarak yukarıda bahsi geçtiği üzere Gemerek-Şarkışla sınırından Malatya'ya kadar uzanan geniş bir platoya sahip Uzunyayla olabileceği tahmin edilmektedir.³⁵ Forlanini ise, Hitit kenti *Haršumna* ile olan isim benzerliğine dikkat çekmiş ve bu yerin *Kaniş*'in kuzeyinde Felahiye yakınlarında aranmasını önermiştir. Son olarak Cahit Günbattı, söz konusu yer için yine isim benzerliğine dayanarak ve Felahiye'nin Silahtar Köyü sınırları içerisinde, Kızılırmak kenarında sarp bir arazide bulunan Harsonos Kalesi'ni işaret etmektedir. Kültepe Tabletleri'nde biri Anadolu'nun kuzeyinde diğeri güneyinde iki farklı *Zalpa* kentinden bahsedilmekle birlikte, konumuzla ilgili olan kentin Anadolu'nun güneyindeki *Zalpa* olduğu kesindir. Burası Asur-Anadolu arasında işlek bir kervan yolu üzerinde hem bir *wabartum*'a hem de *kārum*'a sahipti. *Zalpa* ise Suriye'de Balih Nehri üzerinde bir yerde aranmaktadır.³⁶ Mevcut belgelere göre her iki yerleşmenin de bugün tam olarak nerede olduğu konusunda bir öneride bulunmak mümkün değildir. Ancak gerek *Anum-Hirbi* mektubundan gerekse Asur elçilerinin *Hurmeli*'ye yazdığı bu mektuptan adı geçen iki yerleşmenin de Anadolu içlerine uzanan, dar geçitleri kontrol edebilen stratejik bir bölgede olduğu, hatta *Harsamna*'nın Kaniş'e komşu ve *Kaniş*'in güneyinde veya güney-doğusunda, *Zalpa*'nın da *Harsamna*'nın güneyinde veya güney-doğusunda olduğu söylenebilir. Lokalizasyon tahminlerini bir tarafa bırakacak olursak, bu her iki mektubun bize anlatmak istediği önemli

³² Veysel Donbaz, "Kültepe 1-b Katı Tabletlerine Genel Bir Bakış", X. *T.T.K. Bildirileri II*, (Ankara, 1990): 440.

³³ *İqqāti* belgeleri kral veya tabletlerde *rabi simmiltim* "merdiven büyüğü" olarak geçen kral veliahtı veya saraydaki en yetkili hakim olarak tanımlanan bir yetkili tarafından onaylanan sözleşmelerdir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda çoğu 1b tabakasına tarihlenen 37 adet *iqqati* tableti ele geçmiştir.

³⁴ Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, 25.

³⁵ Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup*, 62.

³⁶ Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, 23.

konulardan bir tanesi krallıklar arasında vuku bulan hegemonya mücadelesine rağmen kervan ticaretinin devamının Asurlu tüccarlar veya krallıklar için elzem olduğudur. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da Asur kralı *Şamši-Adad*'ın *Harsamna* kralına karşı *Zalpa*'yı desteklemek için asker göndermesidir. Her ne kadar bu zamanda Asur Devleti'nin Anadolu'daki yerel krallıklara karşı siyasi bir baskı kurmadığını biliyor olsak da Asur kralının bu eylemi Anadolu'daki başta *Harsamna* Krallığı olmak üzere herhangi bir krallık için doğrudan bir tehdit olarak algılanmış olmalıdır. Ayrıca *Şamši-Adad*'ın saldırgan politikası ve siyasi başarıları mutlaka Anadolu'daki yerel krallıkları tedirgin etmiş olmalıydı. Nitekim Asur kralının MÖ 1791'de Orta Fırat bölgesindeki önemli bir ticaret kenti olan *Mari* şehrini ele geçirmesi ve diğer askeri faaliyetleri büyüyen bir tehlikeyi haber veriyordu.³⁷ *Zalpa*'ya asker gönderilmesi de büyük ihtimal bu tarihlerden hemen sonraları olmalıydı.

Gerek *Anum-Hirbi*'nin gerekse *Hurmeli*'nin Asurlu tüccarlara kervan yollarını kapatmasının nedeni olasılıkla askeri nedenlere bağlıydı. Her ne kadar tüccarlar askeri açıdan bir tehdit unsuru olmasa da aynı güzergahlar elbette ordular için kullanılabilir ve hatta ticari amaçla gelen Asurlu tüccarlar istihbarat unsuru olabilirlerdi. Üstelik hafızalarda halen *Sargon* ve torunu Naram-Sin'in asırlar önce –*Purušhattum*'lu tüccarların Akad kralı *Sargon*'dan yardım talep etmeleri üzerine- Anadolu'ya yaptığı askeri seferler vardı. Nitekim Kültepe'de *Ah-šallim* adlı tüccarın evinden çıkan ve *Sargon*'un hikâyesini anlatan tablet, bu kaygının halen devam ettiğini gösteren geçerli bir örnek sayılabilir.³⁸ Kuvvetle muhtemel *Mama* ve *Harsamna* kralları Asurlu tüccarları, Asur'da gelişen güçlü askeri yapılanmanın ardından bir tehdit unsuru olarak görüyorlardı.

Ancak Anadolu kralların beklediği tehlike Mezopotamya'dan değil, bilakis yaşadıkları coğrafyadan ortaya çıktı. Her ne kadar zaman zaman komşu krallıklar birbirleriyle çatışma içerisinde olsalar da *Kuşşara*'lı

³⁷ L.Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (2015): 43.

³⁸ *Sargon*'un ve torunu Naram-Sin'in meşhur askeri seferlerinin anlatıldığı *şar tamhari* metinlerinin bir başka örneği olan bu belge, söz konusu seferden yaklaşık 4 asır sonra yazılmıştır. Metinde *Sargon*, askeri başarıları anlatılmaktadır. Burada Akad kralı doğudan batıya kadar bütün ülkeleri zaptettiğini, bir günde yetmiş şehri ele geçirdiğini onların krallarını yakaladığını ve şehirleri mahvettiğini ve “yukarı ülke ve aşağı ülkeyi” de zaptettiğini söylemektedir. Ayrıca, *Sargon*'un ele geçirdiği ülkelerin krallarını ve halklarını bir posta sarmak, başlarını bir kadın gibi örtmek veya bir sırımla bağlamak, kafalarını traş etmek gibi bir takım işkence ve aşağılama hareketleri gibi farklı yöntemlerle cezalandırdığı anlaşılmaktadır (Bkz. Cahit Günbattı, “Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum* 3/1, (1997): 131.

bir kral neredeyse İç Anadolu'nun tamamında bir kaos yaratarak pek çok kent devletini ele geçirmeyi başardı.

Anadolu'da Fetihçi Bir Kral: Pithana'nın Oğlu Anitta

Boğazköy-*Hattušaš*'da Hititçe yazılan ve "Anitta Tableti"³⁹ olarak adlandırılan bir belgeden Koloni Çağı'nın son evreleri ve Hititler'in erken dönemi ile ilgili çok kıymetli bilgiler edinmekteyiz. Belgeye göre Koloni Çağı'nın krallıklar arasındaki hegemonya, Anitta ile büyük ölçüde şekillenmiş ve aslen Hititli olan bu kral babası *Pithana*'nın *Kuşšara* merkezli başlattığı gece baskınlarıyla siyasal bir bütünlüğü oluşturacak başarıya ulaşmıştı. Bu başarılı baskın sonucu *Kaniš* kentini fethettiği, kendi yönetimi altında birleştirdiği açıkça belirtilirken, ölümünden sonra kral olarak anılacak oğlu *Anitta* ise *Kaniš*'in *rabi simmiltim* valisi olarak atandığı bilinmektedir.⁴⁰ *Pithana*'nın otoritesi altına aldığı kentlerden bir kısmının, onun ölümünden sonra ayaklanmaya başladığı ve bu isyanları bastırma görevinin *Anitta*'ya düştüğünü söylemek mümkündür. Bu motivasyon ile *Anitta*'nın başta *Kaniš* olmak üzere, *Zalpa*, *Šalatiwara* ve *Purušhanda* kentleri üzerine harekete geçtiği bilinmektedir. *Anitta*'nın, *Šalatiwara* kentini yakıp yıkması üzerine kralın *Hulana* Nehri vadisine çekilmek zorunda kaldığı üzerine yorumlar bulunmaktadır.⁴¹ Söz konusu kentlerden *Purušhanda* kenti kralının *Anitta*'ya hediyeler sunduğu, iki kralın müttefik olduğu ve muhtemelen daha önce *Purušhanda* kralının sahip olduğu büyük kral unvanının *Anitta*'ya geçtiği düşünülmektedir.⁴² Ancak *Purušhanda* kentinin diğer kentlere nazaran özel bir statüye sahip olduğu aşağıda yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır.

*"Purušhanda'ya karşı savaşmaya gittiğimde Purušhanda'nın 'adamı' bana biat etmeye geldi ve bana hediye olarak demir bir taht ve demir bir asa getirdi. Ama Neša'ya döndüğümde Purušhanda adamını yanıma aldım ve ne zaman taht odama girse ("Zalpa'da!") sağımda oturuyor".*⁴³

³⁹ Metnin tam çevirisi ile ilgili bkz. Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, (Ankara, 2002), 53-55.

⁴⁰ Robert Ghazaryan, "Issues of the history of the Early Hittite Kingdom", *Bulletin of the Institute of Oriental Studies*, Vol:III, Issue I (2023): 18.

⁴¹ Massimo Forlanini, "The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the kārūm-Period to the Early Hittite Empire", (ed). J.G. Dercksen, *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian Period (OAS3.PIHANS III)*, 57-86. (Leiden, 2008), 60.

⁴² Robert Ghazaryan, "Issues of the history of the Early Hittite Kingdom", 20.

⁴³ Forlanini, *The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the kārūm-Period to the Early Hittite Empire*", 62.

Burada adı geçen hediyelerden asa ve taht, güç ve otorite sembolü olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda *Anitta*'nın çevre kentler üzerinde kurmaya çalıştığı üstünlük, söz konusu kentler arasında öne çıkanların -belki de stratejik bir hesaplama doğrultusunda- farklı politikalar ile gerçekleştirildiğini düşündürebilir. Zira kentlerin konum ve pozisyonlarının, onlara karşı uygulanacak olan askeri ve siyasi stratejileri de şekillendirme noktasında belirleyici olduğunu belirtmek gerekir.

Anitta tabletinde bahsi olunan ilk askeri sefer belki de eski gücünden çok şey kaybetmiş *Kaniš* üzerine gerçekleşti:

“Pithana'nın oğlu Anitta, Kuššara şehrinin kralı oldu. Cennetteki Fırtına Tanrısını memnun edecek şekilde davrandı. Ve kendisi de Fırtına tanrısı tarafından tercih edildiğinde, (şehrin) Neša kralı, Kuššara kralına [düşman(?)] oldu. Kuššara kralı büyük güçlerle şehirden geldi ve gece Neša'yı fırtınaya soktu. Neša⁴⁴ kralını ele geçirdi ama Neša sakinlerine hiçbir şekilde kötü muamele etmedi. Onlara sanki ebeveynleriymiş gibi davrandı. [Ve] babam Pithana'nın (ölümünden) sonra, aynı yıl bir isyanı bastırdım: Güneşin altında hangi diyar yükselirse yükselsin; hepsini yendim...”⁴⁵

Anitta daha sonra çevre memleketler üzerinde yine gece baskınlarıyla başarılarını anlattıktan sonra dönemin güçlü krallığı *Zalpa*'yı ve *Hatti* kralı *Piušti*'yi nasıl bertaraf ettiğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Babam Pithana'dan sonra deniz kenarındaki Zalpuwa'ya sefere gittim ve deniz kenarındaki Zalpuwa'yı yendim. Tablet üzerindeki bu sözleri Neša'daki büyük kapıma koydum. ... Gelecekte hiç kimse bu tableti kırmamasın. Kim onu kırarsa Neša'nın düşmanı olsun. İkinci kez tekrar Hatti kralı Piušti geldi, getirdiği yardımcılarını Şalampa'da yendim. Zalpuwa'dan denizden içeride olan bütün ülkeleri zapt ettim. Eskiden Zalpuwa kralı Uhna Tanrı Şiuşummi'yi (tanrı heykelini) Neša'dan Zalpuwa'ya götürdü. Arkadan da (ben) Büyük Kral Anitta Tanrı Şiuşummi'yi Zalpuwa'dan tekrar

⁴⁴ *Kaniš*'in *Neša* ile aynı olduğu ilk kez H.G. Guterbock tarafından ileri sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, (Bursa, 2010), 76.

⁴⁵ Gary Beckman, “The Hittites and Their Records”, (Ed. Ehrlich, S.C.), *From an Antique Land: An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*, (Rowman & Littlefield Publishers, U.S.A, 2009), 240.

*Neša'ya götürdüm. Zalpuwa kralı Huzziya'yı sağ olarak
Neša'ya götürdüm. ..”*

Anitta'nın bu ifadeleri aynı zamanda *Kaniş Krallığı'nın Zalpa'lılar* tarafından ele geçirildiğini ve II. tabakanın bu şekilde son bulunduğu işaretini göstermektedir. 119 yıl sürdüğünü tespit ettiğimiz II. tabaka, dolayısıyla *Kaniş Krallığı* muhtemelen *Zalpa'lılar* tarafından yakılıp yıkılmıştı.

Anitta daha sonra Hitit Devleti'nin başkenti olacak *Hattuša'yı* da ele geçirmiş ve dahası bu kenti lanetlemiştir:

*“Hattuša aşıktan kırılınca tanrım Šiu onu (Hattuša'yı) tanrı
Halmašuit'e teslim etti. Onu geceleyin şiddetli saldırıyla
aldım ve şehrin üzerinde yabancı otlar yetişmesine izin verdim.
Benden sonra kral olan birisi Hattuša'yı yeniden iskân ederse,
Göğün Fırtına Tanrısının lanetine uğrasın.”⁴⁶*

Hattuša, *Anitta* tarafından askeri sefer düzenlenen kentler arasında, müstahkem bir kent olarak bilinmektedir.⁴⁷ Tahkim edilmiş bu kentin ele geçirilmesi, askeri gücü vurgulayan bir işaret olarak değerlendirileceği gibi, tekrar iskan edilmesine karşı lanetleme ile önlem alınması da, dikkat çekicidir. Yazılı kaynaklarda yer alan efsanevi aktarımlara rağmen, *Anitta'nın Hattuša'yı* fethinin ardından burada, öncekinden daha küçük ölçekli ve kısmen tahrip edilmiş bir yerleşimin devam ettiğine dair işaretler bulunmaktadır.⁴⁸ *Anitta* tarafından ele geçirilmiş ve lanetlenmiş olan *Hattuša* kenti, süreç içerisinde kaderine boyun eğmemiş olacak ki daha sonra başkent olarak imparatorluğa hizmet edecektir.

Anitta Tableti her şeyden önce Eski Anadolu'da siyasi otoritenin - pek çok kenti içerisine alan- tek merkezden sağlandığına dair en erken örneğini göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Koloni Çağı boyunca aralıklarla devam eden siyasi çekişmeler *Pithana'nın* oğlu *Anitta* tarafından adeta bir karara bağlanmış ve Anadolu'da ilk siyasi birliğin temeli atılmıştı. Yönetimin merkezi, tarihi misyonunu korumaya devam eden *Kaniş* şehri idi.

⁴⁶ Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, 54-55.; Günbattı, *Kültepe kaniş, Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler*, 47.

⁴⁷ Horst Klengel, “History of the Hittites”, H. Genz,- D.P. Mielke (ed), *Insights Into Hittite History and Archaeology*, (Peeters, Bondgenotenlaan, Belgium, 2011), 32.

⁴⁸ Andreas Schachner, “Hattuša, Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti”, M. D. Alparslan- M. Alparslan (ed.), *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015), 155.

Kaniş kārumu'nun Ib tabakası da tıpkı II. tabakası gibi şiddetli bir yangınla tahrip edilmiştir. Ib tabakasının tahribi ile Asur Ticaret Kolonileri Çağı sona ermiştir (MÖ 1719).⁴⁹ *Kaniş*'de hüküm süren kralların sayısı ve saltanat sıraları da halen tartışılmaktadır. *Labarša* II. tabaka döneminden bilinen tek kraldır. Ib safhasının ilk kralları hakkında da hiçbir bilginimiz yoktur. Cahit Günbattı *iqqaāti* belgelerinden hareketle son beş *Kaniş* kralını *İnar*, *Waršama*, *Pithana*, *Anitta* ve *Zuzu* olarak belirtmektedir.⁵⁰ Koloni Çağı sona erdikten sonra da yazılı kaynaklar suskunluk içerisindeyler. *Kaniş* Krallığı'nın kim tarafından yıkıldığı veya Koloni Çağı'nın nasıl son bulduğu hususunda bir bilginimiz yoktur. *Kaniş* Ib dönemi boyunca birtakım Orta Anadolu kentlerini tek yönetim altında topladığını bildiğimiz ilk hükümdar olan *Anitta*'nın kurduğu krallığın ve *Kaniş* Ib döneminin nasıl sonlandığına dair net bilgiler bulunmasa da kabaca benzer tarihlerde olmasının tesadüf olmayabileceği düşünülmektedir.⁵¹

Dönemin parçalı siyasi yapısı, aynı coğrafyayı paylaştıkları çağdaşlarına üstünlük kurmayı başaran *Pithana* ve oğlu *Anitta*'nın hırslı politikaları, başlattıkları askeri seferler sonucunda değişim göstermeye başlamıştır. İleride Hitit Devleti'ne başkentlik yapacak müstahkem *Hattuša* kenti de dahil olmak üzere, bölgenin farklı topluluklarını merkezi bir yönetim altında birleştirmek adına gerçekleştirilen bu eylemler onları, dönemin öne çıkan yöneticileri haline getirmiştir.⁵² Diğer taraftan özellikle *Anitta*'nın bu başarılı askeri seferleri yalnızca merkezi bir otorite altında toplumları birleştirmekle kalmamış, aynı zamanda uzun yıllar sürecek olan geleneğinde temellerini atan bakış açısı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Şüphesiz krallıklar arasındaki askeri çatışmalar veya Mezopotamya'daki siyasi gelişmeler sürecin bitmesinde doğrudan etkili olmuştur. Ancak asıl belirsizlik *Anitta*'nın *Hattuš* kentini yıkmasına ve burayı lanetlemesine rağmen aşağı yukarı 70 yıl aradan sonra bu kentin merkezi bir devletin başkenti olmasıdır. *Anitta*'nın lanetini göz ardı ederek kenti yeniden inşa ettiren *Hattušili*, *Hattuša*'nın derin boğazlarla çevrili doğal kaya çıkıntılarıyla kuzeyden gelecek saldırılara karşı korunaklı

⁴⁹ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın İlişuma'nın oğlu I. İrişum (MÖ 1974-1935) ile başladığı genellikle kabul edilen bir görüştür. Son yapılan araştırmalarda göre II. tabakada toplamda 143 *limmum* ismi, Ib tabakasında ise 113 *limmum* ismi tespit edilmiştir (Bkz. Gökçek, "Uşur-ša-İstar Arşivini Tarihlendirme Meselesi", 60).

⁵⁰ Günbattı, Kültepe kaniş, Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler, 45.

⁵¹ Theo P. J. Van Den Hout, "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", M.D. Alparslan-M. Alparslan (ed.), *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015), 22-23.

⁵² Spencer M. Robinson, Following a False Trail-The Search for the Hittites, *Al-rāfidān* Vol. XXVII, (2006): 104.

olmasından yararlanmıştı. Ancak kentin güney kısmı yaklaşık iki yüzyıl sonra, 8 m kalınlığında sur duvarları yapılan dek savunmasız kalmıştır.⁵³

Yazılı kaynakların eksikliğinden dolayı Hitit Devleti'nin nasıl kurulduğuna dair bilgimiz yoktur. Ancak *Hattuša*'nın müstahkem bir mevkiye; korunaklı ve saldırılara karşı avantajlı bir konumda olması, şehrin bir idari merkez olarak seçilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Yakınlarında yedi su kaynağı, verimli topraklarla çevrili ve bir saray inşa etmeye elverişli tepenin yer aldığı kent, yeni bir imparatorluğa başkentlik yapmaya hazırlanıyordu. Kral I. *Hattušili*, adını "*Hattuša*" ile bağdaştırarak, yeni bir imparatorluğun ilk adımlarını başlatmıştır.⁵⁴ Surlarla çevrili *Hattuša* kentinin, stratejik bakımdan önem arz eden Büyükkaya dağı zirvesinin öteden beri Hitit yerleşimine entegre olduğu varsayılmaktadır.⁵⁵ Savaşların cereyan ettiği bu asırda *Anitta*'nın oluşturduğu yönetim şablonu MÖ 1650'lerden itibaren onun torunları tarafından devam ettirilecekti. Devletlerin temelini oluşturan etmenler, yalnızca yöneticilerin iradelerinden ziyade, dönemin şartlarına sağladığı uyum ile bağdaştırılmıştır. Hititler bu temeli kullanarak tarihte ilk kez, merkezi İç Anadolu olan bir devletin oluşum sürecinde rol oynamıştır.⁵⁶

Sonuç

Mezopotamya'dan Anadolu topraklarına gerek iktisadi gerek siyasi amaçlı hamleler, yerel krallıkların merkezileşme sürecini hızlandırmıştır. Anadolu'da hüküm süren yöneticiler, ticari faaliyetler sürerken izlenen kervan güzergâhının asker sevkiyatında da hizmet edebileceğini biliyorlardı. Şüphesiz bu işlek yolların, askeri harekât noktasına dönüşme ihtimali, bölgedeki yöneticiler için zihinlerde Mezopotamya tehdidini sürekli canlı tutmuştur. Bu bağlamda Anadolu'da, sadece dışarıdan gelen bir tehdit olduğunda birleşen çok başlı yöneticileri geride bırakıp, merkezi yönetimin verdiği gücü tesis edecek bir düşünce gelişmiştir. Bu düşünce doğrultusunda ilk somut girişimlerin izlerini *Pithana*, oğlu ve halefi *Anitta* önderliğinde izlemekteyiz.

⁵³ Trevor Bryce, "Hattuşaş: Hitit İmparatorlu'nun Kalesi", J.J. Norwich (ed.), *Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015): 24.

⁵⁴ Susan Wise Bauer, *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, M. Moralı (çev.), (İstanbul, Alfa Tarih, 2015): 221.

⁵⁵ Jürgen Seeher, Chronology in Hattuta: New Approaches to an Old Problem, *BYZAS 4 Strukturierung und Datierung in der Hittitischen Archäologie Structuring and Dating in Hittite Archology*, (2006): 201.

⁵⁶ Anderas Schachner, Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu, *Colloquium Anatolicum XI*, (2012): 26.

Anadolu tarihi için önemli bir yere sahip Asur Ticaret Kolonileri Devri, bu süreçte geniş bir alana yayılmış ve sistematik bir hal almıştır. Tüccarların ticari faaliyetleri, Anadolu'da hüküm süren yöneticilerin kontrolünde olsa da zaman zaman yerel krallıklar arasında yaşanan bölgesel huzursuzluklar, Mezopotamya'da güçlenmeye başlayan Asur kralı *Şamši-Adad*'ın Anadolu'ya asker gönderme hamlesiyle doruğa ulaşmıştır. Asur kralının bu hareketi, ileride yaşanması muhtemel olan bir seferin nabız yoklaması olarak değerlendirilmelidir. Zira Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkiler, izleyen süreçte ticaretten ziyade siyasi bir nitelik kazanıyor. Burada belirtmek gerekir ki, yaşanan siyasi çekişmeler ve en önemlisi merkeziyetçi bir oluşum, yalnızca ticari faaliyetlerin doruğu olan Koloni Devri'nin sonunu getirmekle kalmamış, aynı zamanda Hitit Devleti'nin temellerinin oluşumunda da pay sahibi olmuştur. Mezopotamya'da yaşanan siyasi gelişmelerin bir yansıması olarak tüccarlar, yeri geldiğinde istihbarat elemanı, kervan güzergâhları ise askeri sevkiyat rotası niteliğine dönüşebileceği kaygısı, Anadolu'da temelleri atılan yeni merkezi yönetim için yadsınamaz bir husustur. *Anitta*'nın bu bakış açısı, *Hattuşili* önderliğinde kurulan devletin teşkilatlanmasında ve emperyalist anlayışının yerleşmesinde ilham kaynağı olarak değerlendirilebilir. Merkezileşmeyi hızlandıran bu gelişme, dönemin değişen koşullarıyla birlikte artan hegemonya mücadelelerinin ve sonraki yıllarda emperyal politikalara dönüşecek devletlerin ilk oyun kurucularını belirlemeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. *Hitit Çağında Anadolu*. Ankara: Tübitak Yayınları, 2002.
- Balkan, Kemal. *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Barjamoviç, Gojko. "Sites, Routes and Historical Geography in Central Anatolia", ed. I. Signer, *In ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*. 10-25. Tel Aviv, 2010.
- Barjamoviç, Gojko. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period (CNIP 38)*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2011.
- Bauer, Susan Wise. *Antik Dünya*. M. Morali'nin çevirisi. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Beckman, Gary. "The Hittites and Their Records", ed. S.C. Ehrlich, *From an Antique Land: An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. 215-254. U.S.A.: Rowman & Littlefield Publishers, 2009.

- Bilgiç, Emin. "Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları", *Belleten* 11/44 (1947): 571-602.
- Bryce, Trevor. "Hattuşaş: Hitit İmparatorluğu'nun Kalesi", ed. J.J. Norwich, *Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler*. 24-27. İstanbul, 2015.
- Çeçen, Salih ve Hecker, Karl. "ina mati-ka eblum Zu Einem Neunen Yext zum Wegerecht in der Kültepe-Zeit", ed. M. Dietrich und O. Loretz. *AOAT 240, Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85.Geburstag am 19.Juni 1993*. 31-41. Münster, 1995.
- Çeçen, Salih. "Akad İmparatorluğu", ed. L.G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen, *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. 33-50. İstanbul, 2020.
- Çeçen, Salih ve Gökçek, Lütfi Gürkan. "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Yerel Sarayların Tüccarların Mallarına El Koyması Durumu ve Yerel Yetkili Uşanalum", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (2021): 535-545.
- Donbaz, Veysel. "Kültepe 1-b Katı Tabletlerine Genel Bir Bakış", *X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986 Bildirileri Cilt: II*. 433-451. Ankara, 1990.
- Eidem, Jesper "An Old Assyrian Treaty From Tell Leilan", ed. D. Charpin ve F. Joannes, *Melanges P. Garelli*, 185-207. Paris, 1991.
- Forlanini, Massimo. "The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the Karum Period to the Early Hittite Empire", ed. J. G. Derckens, *Anatolia and Jazira During the Old Assyrian Period (OAAS 3, PIHANS III)*. 57-86. Leiden, 2008.
- Ghazaryan, Robert. "Administravite and Political System and Economy of the Kingdom of Kanesh", *Bulletin of the Institute of Oriental Studies* (2022): 13-23.
- Ghazaryan, Robert. "Issues of the History of the Early Hittite Kingdom", *Bulletin of Institute of Oriental Studies Vol:III/I* (2023): 17-29.
- Goetze, Albert. *Kleinasien*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1957.
- Gökçek, Lütfi Gürkan. "Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs, Kahramanmaraş* (2004): 309-318.
- Gökçek, Lütfi Gürkan. *Asurlular*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Gökçek, Lütfi Gürkan ve Abacı, Oğuzhan. *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Gökçek, Lütfi Gürkan. "Uşur-şa-İştär Arşivini Tarihlendirme Meselesi", ed. İ. Albayrak, L.G. Gökçek, N. Yıldırım ve K. Toptaş, *Prof. Dr. Salih Çeçen'e Armağan*. 59-70, Ankara, 2003.
- Guterbock, Hans Gustav. "Die historische Tradition und Ihre Literarische Gestaltung bei Babylonien Und Hethitern bis 1200", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete* 42/1-4, Berlin und Leipzig, Walter De Gruyter/Co., 1-91, Berlin, 1934.

- Günbattı, Cahit. “Kültepede’den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin”, *Archivum Anatolicum* 5/2 (2002): 79-91.
- Günbattı, Cahit. “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum* 3/1 (1997): 131-155.
- Günbattı, Cahit “Kültepe’de Bulunmuş İki Antlaşma Metni, *Bellekten*, C. LXIX/256 (2005): 759-784.
- Günbattı, Cahit. *Harsamna Kralı Hurmeli’ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Günbattı, Cahit. *Kültepe Kaniş, Anadolu’da İlk Yazı İlk Belgeler*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Klengel, Horst. “History of the Hittites”, ed. H. Genz ve D. P. Mielke, *Insights Into Hittite History and Archaeology*. 31-46. Peeters, 2011.
- Kuhrt, Amelie. *Eskiçağ’da Yakındoğu yaklaşık MÖ 3000-300 Cilt I*. D. Şendil çevirisi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Kristiansen, Kristian. “The Rise of Bronze Age Peripheries and the Expansion of International Trade 1950-1100 BC”, ed. K. Kristiansen, T. Lindkvist ve T. Myrda, *Trade and the Civilisation Economic Networks and Cultural Ties from Prehistory to the Early Modern Era*, 87-112. Cambridge University Press, 2018.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010.
- Özgüç, Tahsin. *Kültepe/Neşa*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Robinson, Spencer M. “Following a False Trail-The Search for the Hittites”, *Al-rafidan Vol:XXVII* (2006): 101-116.
- Savaş, Özkan Savaş. “‘Hattuşa’ Adı Üzerine”, III. Hititoloji Kongresi, Eylül 1996, 505-513, Çorum, 1996.
- Schachner, Andreas. “Hattuşa, Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti”, ed. M.D. Alparlan ve M. Alparlan, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*. 150-175. İstanbul, 2015.
- Schachner, Andreas. “Orta Anadolu’da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu”, *Colloquium Anatolicum* XI (2012): 24-54.
- Seeher, Jürgen. “Chronology in Hattuşa: New Approaches to an Old Problem”, *Strukturierung und Datierung in der Hetitischen Archäologie BYZAS 4*. 197-214. İstanbul, 2006.
- Sever, Hüseyin ve Çeçen, Salih. “Kültepe II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu’nun Siyasi Tarihi ile İlgili Yeni Gelişmeler”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Ankara, (1994): 201-209.
- Şahin, Hasan Ali. *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (MÖ 1975-1725)*. Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Şaroğlu, Gülcan. “Antik Kaynaklarda Amanos ve Kasion Dağı”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C:5/9 (2013): 59-69.

- Van den Hout, Theo P. "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", Ed. M. D. Alparlan – M. Alparlan, *Hittiter: Bir Anadolu İmparatorluğu*. 22-47. İstanbul, 2015.
- Yiğit, Turgut. "Sanahuita and Some Observations on the Early Period of the Hittite Kingdom" (6th International Congress of Hittitology-Roma, Italy), *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* Vol.50 (2008): 829-836.
- Yiğit, Turgut. "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40/3-4 (2020): 13-28.